

7. Оравец Я. К вопросу о глагольной интенции и глагольном управлении // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М.: Наука, 1969. – С.176-187.

8. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища школа, 1986. – 175с.

О.Ю.Гринас

ПРЕДИКАТИ КАУЗАЦІЇ ПОСЕСИВНИХ ВІДНОШЕНЬ

Категорія посесивності, первісно виділена граматиною і трактована як позначення атрибута з семантикою належності у працях Є.Тимченка, О.Синявського, І.Огієнка, з часом почала розглядатися й у зв'язку з дієсловами володіння (**мати, володіти**), які експлікують предикат із семантикою посесивних відношень між суб'єктом та об'єктом (О.О.Тараненко, Н.В.Гуйванюк, І.І.Слинько, В.І.Русанівський). С.Д.Кацнельсон зазначає, що дієслова володіння позначають зміну у відношеннях приналежності при переході об'єкта володіння від одного власника до іншого [4, 27].

Логічним змістом поняття “присвійність”, “володіння” є ідея належності когось/чогось комусь: володіти об'єктом для власника означає домінувати над ним [7, 50]. Вихідним для посесивних предикатів є значення “особа-посесор володіє предметом”.

У пропонованій статті розглядаються предикати каузації посесивних відношень. До завдань дослідження входить: встановлення груп і підгруп дієслів, що реалізують посесивні предикативні відношення, та характеристика засобів їх вираження.

Вихідні положення ґрунтуються на загальноприйнятому в лінгвістиці трактуванні посесивності як відображуваного у мові широкого кола поняттєвих відношень володіння, належності та інших смислів, що реалізуються засобами різних мовних рівнів. До цих понять входять і такі предикати, що позначають сферу “буття і людину” як психічну і фізичну особистість (*У нас з вами однаковий смак. У кожного свої секрети. У нього тридцять три хвороби*), що може приймати конкретно-локальну форму (*На його обличчі глухий відчай. У нього на серці тяжкий біль.*), а також ті, що позначають зв'язки, можливості, плани, надії, становище у суспільстві осіб (*У нього є зв'язки. У хлопчика є майбутнє. У нас екзамени. Лекції у цього професора були цікаві.*) [1, 248]. С.Д.Кацнельсон до традиційно-виділюваного значення належності включає і відношення частини до цілого та родинні відношення [4, 27].

У дослідженнях останніх років (К.Г.Чинчлей [8], І.Г.Данильчук [3], Т.М.Мішеніна [5]) категорія посесивності аналізувалась за ознаками відчуження/невідчуження (органічне володіння і неорганічне володіння), статичності (відношення між собою та частинами тіла або найближчими абстрактними

сутностями), динамічності (відношення між суб`єктом та його ознакою). Названі критерії визначаються за двома основними категорійними значеннями: відношення входження та відношення включення.

За характером посесивних предикатів визначаємо три типи відношень посесивності: суб`єкт-посесор (істота) володіє:

- 1) матеріальним об`єктом чи частинами свого тіла як матеріального об`єкта;
- 2) своїм ментальним світом (почуттями, інтелектом тощо);
- 3) суспільними функціями (родинними, професійними та ін.).

Відомо, що особистісно-суспільні посесивні відношення екстраполюються людиною і на інші явища, а тому мовна інтерпретація інших природних ситуацій часто виступає у вигляді посесивних відношень, де суб`єктом-посесором можуть бути, крім людини або тварини, компоненти типу:

- 1) локальних утворень, що позначають
 - а) весь світ у цілому (*У природі/в світі/скрізь/у житті є багато таємничого*);
 - б) фрагмент світу (*Країна/місто має старовинні пам`ятки*);
- 2) матеріальні об`єкти (*На дереві є плоди . Стілець має спинку*);
- 3) прояви пізнавальної, мовленнєвої, художньої діяльності людини, внутрішнім виявом якої є її властивість (*У статті є свіжі думки. У музиці Бетховена є віра в силу людського духу*) [2, 15-16].
- 4) події, явища, стани, об`єктом володіння в яких виступає внутрішня сутність їхнього змісту (*В його голосі була таємнича сила*).

Статичні посесивні відношення об`єкта до суб`єкта як предмета його власності чи права на використання охоплюють суспільну сферу і виступають у двозначній інтерпретації: вони можуть бути представлені в матеріальному вигляді або в інформаційному.

Матеріальні посесивні відношення охоплюють увесь спектр матеріальної власності - від постійної до тимчасової. Учасниками матеріальних посесивних відношень виступають Посесор та Об`єкт, що належить йому.

Інформаційні посесивні відношення реалізуються не як належність комусь якогось матеріального об`єкта, а як віднесеність до певного виду інформації. Напр.:

- 1) S `має зорову інформацію` X ;
- 2) S `має слухову інформацію` X ;
- 3) S `має тактильну інформацію` X ;
- 4) S `має абстрактну інформацію` X , де X - зміст інформації.

Типи відношень 1-3-ій тимчасові, бо концентрація уваги людини на певному об`єкті короткочасна, а 4-ий позначає відносно постійні (доки людина не забуде). Лексичні відповідники цих типів предикатів: `бачу`, `чую`, `відчуваю`, `знаю`.

Статичні предикати виражають відношення об`єкта до суб`єкта як предмета його власності чи права на його використання (позитивна посесивність) або

констатують відсутність цих відношень (негативна посесивність), що експлікуються дієсловами **мати, володіти чи втратити, загубити** (додатково вказується причина відсутності посесивних відношень).

Динамічні предикати посесивних відношень є каузативними. Предикати каузації посесивних відношень не відкривають на поверхневому рівні речення місця для аргумента Адресата у випадку, коли суб'єкт творить ці відношення на свою користь (автокаузація). В такій ситуації Суб'єкт і Адресат суміщуються в одній особі. Напр.: *Фірма арендувала приміщення. Пасажир узяв квиток.* Бенефактор і агенс нероздільні, а мета становить невід'ємну власність агенса. Ця властивість зберігається і тоді, коли мова йде про інші види ціле-спрямованих дій. У разі вказівки на те, що дія була виконана в інтересах когось, відкривається позиція Адресата.

Під впливом комунікативної настанови може бути названий Адресат, якому передається у власність те, що первісно належало Суб'єктові. Напр.: *Хлопчик піймав метелика для брата. Син нарубав дров для матері.* Хоч метелик і дрова не стали матеріальною власністю Суб'єктів, але власними були зусилля, якими скористались Адресати. Кожен із цих двох предикатів позначає дві послідовні дії: посесива для себе (у першому реченні), каузацію якості (у другому реченні) + каузацію посесива для Адресата.

Каузація посесива для себе (автокаузація) може реалізуватися як наслідок втрати посесивних відношень іншого Суб'єкта з Об'єктом. Напр.: *Хлопчик забрав у однокласника книжку. Дитина висмикнула з рук матері ложку.* В.М.Топоров зауважує, що операція присвоєння/відчуження в рамках універсального обміну передбачає двобічність. Вона ґрунтується на протилежності результатів операції і взаємовиключенні: виникає опозиція присвоєння/відчуження того, хто присвоює/хто втрачає. Неповнота схеми пов'язана з орієнтацією на того або іншого учасника посесивних дій [7, 152].

В українській мові виділяється група дієслів, що позначають:

а) каузацію Суб'єктом посесивних відношень між Адресатом і Об'єктом: **ввіряти, вручати, давати, дарувати, жалувати, заповідати, іменувати, нагороджувати, присвячувати, частувати** та ін. Напр.: *Дружними оплесками нагороджують лектора вдячні слухачі* (А.Шиян). *Кораблям ми дарували Крацих друзів імена* (М.Нагнибіда). *Перед святками предводитель жалував йому по десять рублів* (Панас Мирний);

б) автокаузацію посесивних відношень: **брати, надбати, привласнити** та ін. Напр.: *Ще змалечку удвох ягнята пасли...- Придбали хутір, став і млин, садок у гаї розвели і пасіку чималу.* - *Всього надбали* (Т.Шевченко). *Хлопці цілими зграями приходили сюди з села, влітку - купатися, брати гриби та ягоди* (С.Васильченко);

в) від'ємну каузацію посесивних відношень між Посесором і Об'єктом. Ці дієслова за змістом тяжіють до позначень двох послідовних каузацій посесивних відношень Суб'єктом (S_1): між Посесором (S_2) та Об'єктом +

творення посесивних автокаузативних відношень між Суб`єктом (S₁) та Об`єктом: **брати, віднімати, видирати, визискувати, вимагати, випросити, витребувати, вибороти, виблпгати, вибрехати, виканючити, виманити, відвойовувати, відсуджувати, заслужити, конфісковувати, красти, купувати, наймати, позичати, реквізувати, спадкувати**. Семантика цих дієслів вказує на різні засоби досягнення посесивних відношень.

Посесивні відношення можуть набувати вигляду взаємодії двох суб`єктів, що реалізуються дієсловами: **купувати, продавати, платити, заробляти, заслужити, міняти**. Е.В.Кузнецова зазначає, що в подібних відношеннях беруть участь два діячі, пов`язані відношеннями взаємообміну, один із яких набуває чогось, а інший віддає (те, що віддається одним, набувається іншим і навпаки). Диференційною ознакою таких відношень є значення “компенсації” [5, 49]. На поверхневому рівні цей вид предикатів має додатковий актант-об`єкт, що позначає компенсацію отриманого/відданого об`єкта. Напр.: *І синові за три копи Жупанок купила* (Т.Шевченко). *Ось мій другий заробіток: людям чоботи шию і за двадцять п`ять верст ношу в сусідній повіт міняти на харчі* (М.Стельмах). *[Козаки] продавали базарникам оксамитові шуби або срібні кубки за півкварти горілки* (І.Нечуй-Левицький).

У міжособистісних стосунках посесив реалізується як залучення до діяльності чи до різноманітних суспільних відношень. У матеріально-суспільній сфері призначення або використання зрозуміле з самої назви об`єкта і не потребує додаткових пояснень. Напр.: *Читач узяв/віддав книжку* (її читають). *Хлопчик взяв/віддав м`яча* (ним граються). Сфера міжособистісних стосунків, навпаки, потребує обов`язкового тлумачення каузації посесивних відношень, бо означає не пряме володіння, як у матеріальній сфері, а прагнення суб`єкта наділити об`єкт певними суспільними функціями, відношеннями. Напр.: *Взяли мене за службу до молодої панії* (Марко Вовчок). *Узяв собі старий козак Чю сирітку за дитину* (Т.Шевченко). *В тебе діти, а жінки не маєш. Візьмеш мене й побачиш, як добре тобі буде* (Нар.тв.).

У наведених прикладах дієслово **ВЗЯТИ** не відображає семантичний предикат у прямому значенні, а передає ситуацію, в якій суб`єкт не бере у власність Об`єкт, а втягує в певну сферу діяльності, надає йому певної функції, встановлює суспільні відношення (*Дали роботу служанки; Встановили родинні стосунки*).

У нашому дослідженні прийнято класифікацію предикатів каузації посесивних відношень за опозиційними ознаками:

- 1) основна опозиція - каузація буття/небуття посесива;
- 2) опозиція за значенням Адресата каузативних відношень: Суб`єкт каузує відношення на свою користь чи на користь іншого Адресата;
- 3) за семантикою виникнення посесивних відношень, які є результатом:
 - а) створення предмета чи послуги з подальшим передаванням її у власність Адресатові. Напр.: *зв`язати світер, зварити обід, відремонтувати квартиру*,

розв'язати задачу. Первісно - це предикати каузації буття предметів, явищ, які за відповідної комунікативної настанови набувають додаткового значення посесивних відношень. На синтаксичному рівні в таких реченнях посесивні відношення виражаються морфологічними засобами: формою давального відмінка (кому) або родового з прийменником (для кого), що позначають Адресата. Цей тип дієслів є вираженням предиката каузації буття предмета чи явища. Напр.: *Вона зварила обід. Він полагодив замок*. У випадку акцентування саме на автокаузативних посесивних відношеннях у реченні обов'язково вживається слово `собі`;

б) створення небуття посесивних відношень іншого Суб'єкта з Об'єктом (іншим Суб'єктом може бути стороння особа або сам Суб'єкт-діяч). Напр.: *Він дав товаришеві свою (батькову) книгу*. У стосунку з сторонньою особою ці відношення творяться в результаті двох послідовних дій Суб'єктом (S₁): каузація небуття посесивних відношень між Суб'єктом і Об'єктом + каузація буття посесивних відношень між Об'єктом і Адресатом. Напр.: *Взяв у батька книгу для товариша*;

в) створення небуття локальних відношень між Об'єктом і Локативом. Ці відношення аналогічні, лише, замість каузації небуття посесивних відношень Суб'єктом і Об'єктом, каузується небуття локальних відношень Локативом і Об'єктом. Напр.: *Узяв на столі книгу для товариша*.

Для позначення каузації матеріальних посесивних відношень використовується дієслівна лексика, що виражає різні способи здійснення процесу каузації:

1) соціально-посесивні: **брати, відняти, красти, спадкувати, вибороти, видерти, визискувати, відвойовувати, виграти, позичити, ловити, манити, набувати, надбати, наймати, присвоювати, сватати, арендувати, судити, торгувати, ввіряти, вертати, відряджати, втелючити, давати, дарувати, жалувати, заповідати, іменувати, нагороджувати, платити, присвячувати, частувати**;

2) мовленнєво-посесивні дії, коли посесивні відношення створюються внаслідок мовленнєвих актів: **виблагати, вибрехати, витребувати, вимолити, виканючити, випросити**. Така каузація інформаційних посесивних відношень найбільш повно виражена в сфері мовленнєво-інформаційних ситуацій.

Щодо предикатів каузації інформаційно-мовленнєвого посесива можна стверджувати, що на синтаксичному рівні предикатний актанти, який позначає зміст передаваної інформації, виражається різними засобами: прямою мовою, підрядним реченням, інфінітивом, зворотом з віддієслівним іменником, займенником чи іменником, що позначає узагальнену назву змісту інформації. Напр.: *Хтось тонко, пронизливо кликав коня: - Кось! Кось! Кось!* (О.Донченко). *Дивись, щоб не бевкнула кому, що я тут* (С.Чабанівський). *Покликали його раз до двору дрова різати.Кожна виповідала їй свою тугу* (Ю.Бедзик).

От я їй викладаю все теє небозі (Марко Вовчок). Її довелося городити Якову різні билиці ї небилиці... (М.Стельмах).

Каузація партитивних та посесивних відношень виражається дієсловами, які в своєму змісті містять сему “об’єкт володіння”. Напр.: **обезжирити, зарибнити, зволожити, обезводнити, знеструмити, обеззброїти, засклити** тощо. У зв’язку з цим пропозиція висловлення, яка на семантичному рівні має модель каузації посесивних чи партитивних відношень, на синтаксичному рівні відображає модель каузації якості об’єкта. Напр.: *Ілончин батько давно вже засклав вибите вікно (О.Гончар). Налетівши на військову команду, - турбаївці миттю обеззброїли її ї перев’язали (О.Гончар).*

Дієслова, що позначають каузацію партитивних та посесивних відношень, утворюються за допомогою префіксів:

з-: здерти, збезводнити, збезлистити, збезлісити, збезчестити, збивати, звільняти, зволожувати, згризати, здобрювати, зішкрібати, злущувати, зчищати;

зне-: знебарвлювати, знеболювати, зневажити, зневіритися, зневоднити, зневолити, знедолити, знежирити;

ви-: вибивати, вибирати, вибраковувати, вибривати, вивалювати, виварювати, вивертати, вирізати, виколупувати;

від-: відбивати, відбирати, відбраковувати, відваджувати, відважувати, відварювати, відділяти, віддирати, від’єднувати, відколупувати, відламувати, відщипувати;

обез-: обезбарвити, обезволити, обезвічити, обезвладнити, обезводнити, обезволити, обезглавити, обезземелити, обезкрилити, обезкровити, обезнадіювати, обезпліднювати, обезправити, обезсилити та ін.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, констатуємо, що посесивні відношення мають широке семантичне тлумачення і включають два різновиди: поняття “власності” або “володіння” та поняття партитивності (відношення частини до цілого). Суб’єктом посесивних відношень може виступати: істота, матеріальна або абстрактна сутність. Предикат каузації посесивних відношень виражає дію, яка спричинює посесивні відношення між Адресатом та Об’єктом (позитивні відношення) та між Посесором і Об’єктом (негативні відношення).

Статичні посесивні відношення - двовалентні і мають аргументи Посесора й Об’єкта. Динамічні посесивні відношення (каузативні предикати) – тривалентні: до двох попередніх валентностей додається аргумент Суб’єкт-діяч (Бенефактор).

На синтаксичному рівні каузація посесивності виражається основою дієслова, яка може містити в собі значення засобу, способу здійснення посесивних відношень, а також об’єкта чи частини цілого.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. - М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип. Структура и значение. - М.: Русский язык, 1983. - 198 с.
3. Данильчук І.Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - Одеса, 1996. - 17 с.
4. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности // Вопросы языкознания. -1987. - №3. - С.20-32.
5. Кузнецова Э.В. Формально-семантический анализ вариантов значения глагола брать // Исследования по семантике : Межвуз. науч. сб. - Уфа, 1975. – Вып. 1 - С.44-59.
6. Мішеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посесивності в сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. - К., 2005. - 188 с.
7. Топоров В.Н. О некоторых предпосылках формирования категории посесивности// Славянское и балканское языкознание. - М.: Наука, 1986. - С.142-166.
8. Чинчлей К.Г. Поле посесивности и посесивные ситуации // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность / А.В.Бондарко, М.Д.Восейкова, В.Г.Гак. - Спб : Наука, 1996. – С.100-117.

В. В. Денисюк

СТІЙКІ СПОЛУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ ПИСЕМНОСТІ XVII ст. (на матеріалі актів Бориспільського міського уряду)

XVII ст. стало визначальним етапом у розвитку української мови. Крім лексикографічної та граматичної обробки тогочасної мови, продовжує активно розвиватися й мова діловодства, що проявилось не тільки в усталенні традиційних елементів того чи того ділового документа, а й уживанням кліше, формул, окремі з яких, вийшовши за межі ділової сфери, стали фразеологізмами. О. Стороженко, автор передмови до першого видання “Актів Бориспільського міського уряду”, так відгукувався про мову пам’ятки: “Мова актів, писаних по-руськи, – малоруська мова тодішніх канцелярій, і навіть акти, написані по-польськи, носять на собі її вплив, не відзначаючись чистотою і правильністю польської мови” [8, XIV]. Вони охоплюють майже все століття – з 1612 р. по 1699 р. Аналізовані акти вже були об’єктом лінгвістичних досліджень. Так, ще в середині минулого століття М.А. Жовтобрюхом докладно проаналізовано морфологічні особливості пам’ятки [1–3], В.Ф. Сичем – синтаксичні [6; 7]. Нещодавно досліджувана пам’ятка привернула увагу й діалектологів (доповідь Л.В. Дикої “Акти Бориспільського міського уряду” в діалектологічній перспективі” на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження М.А. Жовтобрюха (Черкаси, листопад 2005 р.). Аналізовані тексти стали надійним ілюстративним матеріалом для пояснення явищ різних мовних рівнів у підручниках з